

УДК 371.32:821.161.2

ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ З МІФОЛОГІЧНИМИ СТРУКТУРАМИ ЕКСПЛІЦИТНОГО ТИПУ В 9–11 КЛАСАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, СИСТЕМА КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Сидоренко Ю. О.

У статті актуалізується проблема вивчення у шкільному курсі літератури творів з міфологічною складовою. Проаналізовано літературознавчі дослідження у сфері взаємодії міфології та мистецтва слова, сформульовано поняття "міфологічні структури експліцитного типу" та простежено особливості їх виявлення у художній літературі. Розроблено систему компетентностей, яку потрібно сформувати в учнів на уроках літератури у процесі вивчення творів з міфологічними структурами. Визначений підхід може стати основою для створення продуктивної методики вивчення міфотворчості українських письменників.

***Ключові слова:** міф, міфологізм, міфологічні структури, експліцитний міфологізм, міфотворчість.*

В статье актуализируется проблема изучения в школьном курсе литературы произведений с мифологической составляющей. Проанализированы литературоведческие исследования в области взаимодействия мифологии и искусства слова, сформулировано понятие "мифологические структуры эксплицитного типа" и прослежены особенности их выявления в художественной литературе. Разработана система компетенций, которую необходимо сформировать у учащихся на уроках литературы в процессе изучения произведений с мифологическими структурами. Определенный подход может стать основой для создания продуктивной методики изучения мифотворчества украинских писателей.

***Ключевые слова:** миф, мифологизм, мифологические структуры, эксплицитный мифологизм, мифотворчество.*

The article deals with the issue of studying literary works with a mythological structure in the school course of literature.

Literary investigations in the sphere of interaction of mythology and the word art have been analyzed and the notion of "mythological structures of the explicit type" has been formulated, as well as some peculiarities of their eliciting in fiction have been investigated.

A system of competences which are necessary to be formed in school children at their lessons of literature in the process of studying literary works with mythological structures has been worked out. Such an approach to the matter can become a basis for creating efficient methods of studying myth-making of Ukrainian writers.

***Key words:** myth, mythologism, mythological structures, explicit mythologism, myth-making.*

Сучасна наукова дискусія про міфологізм у соціокультурному вимірі засвідчує: міфологічні структури (міфи, легенди, вірування, народні обряди) мають вагомий вплив на художню літературу. У творчості багатьох письменників, які зверталися до вічних питань світобудови, використані й образно трансформовані світоглядні уявлення античної, біблійної чи слов'янської міфології.

Якісне вивчення мистецтва слова в старших класах загальноосвітньої школи потребує належної уваги до названого феномену. Цей висновок посилюється й наявністю в програмі для 9–11 класів цілого ряду текстів з чітко вираженими міфологічними структурами.

Однак існує проблема термінологічної невизначеності поняття "міфологічні структури експліцитного типу". На нашу думку, вона пов'язана з великою кількістю дефініцій "міф" та "міфологія", їх інтерпретаційним перенасиченням у різних сферах науки (філософії, соціології, культури). Зміст названих понять цілком залежить від

сфери застосування. Проте кожне з них ґрунтується на спільному розумінні міфу "як першооснови пізнання світу і людини" [5, с. 39], "як логічно й діалектично необхідної структури свідомості й буття загалом" [13, с. 10], "як феномену соціальної еволюції, етапу становлення і способу організації мислення" [15, с. 3], "як нитки, що з'єднує в ціле минуле, сучасне і майбутнє" [1, с. 20], "як універсальний тип культурної самосвідомості, що становить за мету пізнання та пояснення дійсності" [11, с. 53]. Стосовно літератури найчастіше використовуються терміни "міфотворчість", "міфопоетика", "міфологема", "міфологізм художнього твору". Спробуємо ввести поняття "міфологічні структури експліцитного типу" в категорійний апарат сучасних методичних досліджень, чітко сформулювавши визначення терміна у літературному вимірі.

У філософських працях структуралістів міф вважається основною конструктивною характеристикою міфології. На думку Р. Барта [4], міф – це семіологічна система, яка містить триелементну структуру: 1) те, що означає; 2) те, що означається; 3) знак. Однак, зауважує дослідник, міф – це особлива система, специфіка якої полягає в тому, що створюється на основі послідовності знаків, яка існує до нього, тобто міф є вторинною семіотичною системою. Учений указує також на вторинну, символічну, спрямованість міфів, оскільки кожен із них більше визначається своїм замислом, ніж буквальним значенням. За О. Потебнею, міф є насамперед "специфічним словом, а кожен етап осягання світу людиною позначений міфотворчим первнем, бо сам світ є не чим іншим, як сукупністю наших вражень, перетворених на символи" [18, с. 245–270]. Учений висловлює думку про те, що міфологія стала "історією міфічного світосприйняття в будь-яких його виражальних формах: у слові та сказанні чи в речовій пам'ятці, звичаї та обряді. Міфічний зміст народних обрядів та ритуальних дій свідчить про історичний розвиток народної думки. Лише в тісному взаємозв'язку народної творчості й мови розкривається глибинна суть народного світогляду" [19, с. 15].

У літературознавчій енциклопедії подається визначення міфологізму як "способу поетичної реалізації міфу в художній літературі, його смислового переінакшення на основі інтерсеміотичних прийомів, зокрема використанні міфологем у новому семантичному полі, що актуалізує їхні відмінні значення при збереженні архаїчної домінантності" [12, с. 54].

Важливо зазначити, що проблема міфологізму в українській літературі неоднаково досліджена в галузях філології та методики літератури. Означена тема одна з найрозробленіших у літературознавстві. На сьогодні цьому питанню присвячено багато наукових досліджень. Одна з основних тем – вивчення доробку українських письменників крізь призму міфотворчості [3; 7; 8; 9; 17; 20]. Багато сучасних дослідників української літератури торкнулися означеної проблеми і розробили її власне бачення, надавши цим допомогу вчителям-словесникам. Одним з найповніших видань, у якому розглядаються традиційні міфологічні сюжети та образи, їх інтерпретація у світовій літературі, є монографія А. Нямцу "Міф. Легенда. Література" (2007). Проте дослідник обмежується лише аналізом трансформованих у світовій літературі античних і біблійних сюжетів, фольклорних мотивів, національних міфів, "голосів" протоміфів. Роль слов'янської міфології ним не виокремлюється.

Оперуючи теоретичними матеріалами з означеної проблеми, можна констатувати: міф і література характеризуються спорідненими ознаками. Кожен із цих феноменів культури є:

- своєрідною формою світобачення;
- способом пояснення вічних тем (хаосу і порядку, життя і смерті, добра і зла, любові і ненависті тощо);
- засобом впливу, що визначає, змінює суспільство, внутрішній світ особистості, оскільки залежать від історичних чинників та психологічних станів (думок, інтуїції, емоцій, снів, естетичних смаків).

Ці універсальні "знакові системи" (визначення Б. Тихолоза) взаємодіють на рівні словесної творчості. У процесі художньої інтерпретації міфу утворюється міфопоетика художнього тексту.

Науковці-філологи найчастіше розглядають міфологізм у літературі в тісному зв'язку з фольклором. Наприклад, Р. Марків подає традиційну схему процесу

міфотворення у художній літературі: "міф – фольклор – література". Дослідник доводить, що міфологічні образи, мотиви, сюжети, архаїчні уявлення найповніше відображаються саме у текстах фольклорних творів різних жанрів. "Міф проникає у структуру літературного твору через фольклор, створюючи при цьому глибинний смисловий підтекст художньої реальності" [14, с. 3]. Названій парадигмі, за О. Киченко, відповідає три етапи розвитку мистецької свідомості: "первісний (власне міф), номінативно-нормативний (фольклор) та індивідуально-авторський (література)" [11, с. 35]. Системі "міф – фольклор" вчений надає роль "універсальної бінарної моделі", що постійно рухає духовний розвиток людства: "структуру міфу ми пізнаємо, бачимо і прочитуємо тільки завдяки фольклору і тільки через його творчі форми". Разом, наголошує О. Киченко, вони утворюють семантичні коди, що, в свою чергу, складають єдиний ланцюг "міф – ритуал – обряд – мова – мовлення – мотив – сюжет" [11, с. 50]. Отже, міфологізм проявляється в художній літературі не тільки у формі міфологем, а й у формі фольклорно-міфологічних образів. Тому найбільше міфологічних структур можна відстежити у текстах словесної народної творчості (легендах, казках, календарно-обрядовій спадщині) та у творах письменників з виразним міфологічним струменем. Використання міфологізму залежить і від естетичних пріоритетів літературного періоду, особливостей провідних напрямів і течій та індивідуального стилю письменника. Адже хоч динаміка використання художнього міфологізму для різних культурних епох постійно змінюється, він завжди в тій чи іншій формі вписується в літературний контекст.

У літературознавчих розвідках простежується увага до вивчення міфологічних структур у творчості окремих письменників, де кожен науковець розуміє під ними певний комплекс елементів художнього міфологізму. Наприклад, для Б. Тихолоза – це міфологічні знаки (образ, мотив, сюжет) [16, с. 18]; для А. Нямцу [1] – це "легендарно-міфологічні структури" (традиційні сюжети, легенди, фольклорні джерела, національні міфи); для В. Барчан – це сюжети, мотиви, архетипні образи і хронотоп твору [2, с. 3]; для О. Смерек [20] – це ідейно-образні елементи, міфотворчі моделі (часу, міста, країни), міфологічна символіка і топіка. Цей список можна продовжувати різними конфігураціями міфологем у художній структурі твору. Спільним для всіх науковців є віднесення до названого феномену міфологічних сюжетів, образів і мотивів.

Систематизація найвідоміших інтерпретацій міфологічних структур подана у дисертації С. Корольової "Художній міфологізм у прозі про село 1970–90-х років" (2006). Дослідниця вказує на три основні підходи до вивчення міфологічних образів, сюжетів і мотивів: "літературоцентричний, представники якого розглядають міфопоетичні структури як спосіб створення художньої умовності, а міфологізм – як фантастичне начало; міждисциплінарний, де міфологічні структури розглядаються як частина ширшого явища – художнього фольклоризму; представники третього підходу (тартусько-московська семиотична школа) художній міфологізм розглядають як відносно самостійне явище" [10]. Враховуючи названі підходи до дослідження міфологічних структур, ми спробуємо розробити визначення поняття "міфологічні структури експліцитного типу".

Світоглядні уявлення античної, біблійної та слов'янської міфології, що вписані у художню тканину твору, наявність міфологем, тобто архетипних образів, міфологічних сюжетів, мотивів, ідей, що генетично споріднені з міфом чи типологічно подібні до нього і використовуються письменником для моделювання художньої дійсності на ритуально-символічному, проблемно-тематичному, історіософському рівнях, а також текстуально зафіксовані індивідуально-авторські інтерпретації традиційних, стандартних архетипів становлять, на нашу думку, міфологічні структури літературного твору. Оскільки структура – це своєрідна єдність, система багатьох різномірних елементів, що характеризують явище в рамках цілісності, взаємопов'язаності його складових, то кожен з названих елементів повинен визначати загальну концепцію міфологічної структури твору.

У процесі аналізу тексту міфологічні структури можуть сприйматися двома способами: явно (відкрито) або приховано (замасковано). Ми зосередимо увагу на експліцитному типі вияву міфологічних структур. Використовуючи визначення поняття "експліцитний" (явно, відкрито виражений, доступний зовнішньому спостереженню [6, с. 258]), ми відноситимемо до міфологічних структур експліцитного типу ті,

семантика яких достатньо виражена і зрозуміла у тканині твору. Проявляються такі експліцитні структури у вигляді чітко означених, конкретних, виразних міфологічних лексем (імена, загальні назви, ключові словосполучення, образи, сюжети), тобто через наближеність слів до архаїчної мови. Коли читач сприймає зміст за допомогою прямого значення слів, то він, як наголошує В. Халін [21, с. 17], сприймає змістово-фактуальну інформацію, яка за своєю природою завжди експліцитна. "Для перцепції такої змістово-фактуальної інформації потрібне лише знання відповідної мови і розуміння того логічного значення, яке виражене певним повідомленням" [21, с. 17].

Отже, для роботи з літературними текстами зазначеної категорії учитель і учні повинні володіти знаннями з міфології певного народу, що лягли в основу написання твору, та системою спеціальних умінь і навичок аналізу міфологічних структур експліцитного типу. Зокрема, учні мають:

1. Знати відомості про міфологічне підґрунтя творчості українських письменників.
2. Розуміти значення міфологічних структур у процесі аналізу твору.
3. Знаходити у тексті чітко означені міфологічні елементи (імена, назви, образні словосполучення, порівняння чи метафори, сюжети, мотиви).
4. Групувати відібрані одиниці за світоглядно-міфологічним спрямуванням: античні, біблійні, слов'янські, національні.
5. Порівнювати окремі елементи структури за смисловим наповненням і функціональною роллю, виділяти серед них головні в розкритті теми, ідеї та проблематики твору.
6. Використовувати відібрані конструкції для осмислення конкретного літературного матеріалу і творчості письменника загалом.
7. Залучати міфологічні структури для засвоєння знань про стильові та жанрові особливості твору в контексті провідних літературних напрямів та течій, відповідно до історичної епохи, в яку написано твір.

Література

1. Нямцу А. Миф. Легенда. Литература. (Теоретические аспекты функционирования) : монография / Анатолий Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.
2. Барчан В. Міфологічні структури в "Поеті" Т. Осьмачки / В. Барчан // Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наукових праць. Філологія / Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет. – Ужгород : ЛІРА, 2006. – Вип. 14. – С. 3–9.
3. Буряк О. Міфологізм художнього мислення Богдана-Ігоря Антонича та Ігоря Калинця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Буряк О. – Кіровоград, 2001.
4. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика [Електронний ресурс] / Р. Барт. – Режим доступу: www.lib.ru/culture/bart/barthes.txt with-big-pictures.html. – Назва з екрана.
5. Васьківська Г. Міф як першоджерело пізнання світу і людини / Г. Васьківська // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – № 4. – С. 39–41.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.
7. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета / Г. Грабович. – К. : Радянський письменник, 1991. – 212 с.
8. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 640 с.
9. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – 3-тє вид. – К. : Факт, 2006. – 148 с.
10. Королёва С. Ю. Художественный мифологизм в прозе о деревне 1970–90-х годов : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 "Русская литература" [Електронний ресурс] / Королёва С. Ю. – Пермь, 2006. – Режим доступу: lib.ua-ru.net/diss/cont/219212.html. – Назва з екрана.
11. Киченко О. Фольклор як художня система (проблеми теорії) / О. Киченко. – Дрогобич : НВЦ "Каменярь", 2002. – 216 с.
12. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ "Академія", 2007.
- Т. 2. – 2007. – 624 с.

13. Лосев А. Ф. и культура XX века: Лосевские чтения. – М. : Наука, 1991. – 219 с.
14. Марків Р. В. Міфологічний фольклоризм в українській літературі початку XX століття (на матеріалі творів Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07 "Фольклористика" [Електронний ресурс] / Р. В. Марків. – Львів, 2008. – Режим доступу: disser.com.ua/content/343609.html. – Назва з екрана.
15. Мир психологии : науч.-метод. журнал. – Москва ; Воронеж : Рос. академия образования. Моск. психолого-социальный ин-т, 1994. – 2003. – № 3.
16. Міфопоетичні образи в художньому світі Івана Франка: ейдологічні нариси / К. І. Дронь, Б. С. Тихолоз та ін. ; за наук. ред. Б. С. Тихолоза ; НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 2007. – 336 с.
17. Пахаренко В. Незбагнений апостол: світобачення Шевченка / В. Пахаренко. – 2-ге вид., доповн. – Черкаси, 1999. – 153 с.
18. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 622 с.
19. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня. – Харьков, 1914. – 123 с.
20. Смерек О. С. Романи Емми Андрієвської: Художньо-філософські шукання. Міфологізм. Поетика образності / О. С. Смерек. – Львів, 2007. – 191 с.
21. Халін В. Психолого-педагогічні аспекти сприймання творів художньої літератури / В. Халін // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – № 11. – С. 17–19.